

İbn Hacer Heytemî'nin Tasavvuf Müdafaası: *el-Fetâva'l-Hadîsiyye* Özelinde Tasavvufa Dair Fetvaları

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Saki Çakır

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1216-7249>

Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Siirt – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 07.09.2019
Kabul: 22.09.2019
On-line Yayın: 30.09.2019

Anahtar Kelimeler

Heytemî
Fetva
Tasavvuf Müdafaası
Şathiye
İlham

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.38884>

Öz

Muhaddis ve fâkih olarak bilinen İbn Hacer Heytemî (v. 974/1567), tasavvufa intisabı olup tarikat icazetine sahiptir. Tarikat icazetini aldığı kişiler arasında, Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî ile Abdulhak b. Muhammed es-Sunbâtî yer almaktadır. XVI. yüzyılda Mısır'da yaşamış olan bu âlim, kendisine sorulan tasavvufî meseleleri fakih perspektifiyle cevaplamıştır. *el-Fetâva'l-hadîsiyye* eserinin son bölümünde yer alan bu fetvalar, onun tasavvufa bakış açısını yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Zira burada tasavvufun tanımı gibi temel meselelere bile temas etmiştir. Bu kapsamda sûfi, mutasavvıf ve müteşebbih kavramlarını izah etmiştir. Bahsettiği bir diğer konu, şeriat-hakikat ilişkisidir. Ona göre bu iki alan farklı olsa da bir birleriyle çatışmamaktadır. Nitekim şeriat asıl iken, hakikat bu asıldan elde edilen nitelikli bir fer'dir. Bu durumu bir takım meteforla izah eden Heytemî, şeriatı ağaca, hakikati ise bu ağacın meyvesine benzetmektedir.

İlhamın hakikatini kabul eden Heytemî, fakihlerin bunu hüccet olarak kabul etmediğini söyler. İhlâsı elde etmek için başvuru melâmetliliği savunurken de şeriat kurallarına riayetini terk edilmemesi gerektiğini vurgular. Öte yandan İbn Arabî ve İbnü'l-Fârız'ın müdafaasını yapan Heytemî, Hallâc ile Bâyezîd gibi sûfilerin şathiyelerine meşruiyet zemini oluşturmaya çalışır. Bu müdafa kapsamında sûfilerin söylemiş oldukları bazı sözleri de açıklar. Örneğin sûfilerin "zühd olmadan fıkıhla yetinen fasık olur" sözünü önermelerle izah eder. Ona göre, zühd yaşantısında gevşek davranmak, potansiyel bir fasıklığa neden olabilmektedir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Çakır, M. S. (2019). İbn Hacer Heytemî'nin Tasavvuf Müdafaası: *el-Fetâva'l-Hadîsiyye* Özelinde Tasavvufa Dair Fetvaları. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 76, Autumn, p. 515-527.

*The Sufism Defense Of Ibn Hajar Al-Haytami: Fatwas About
Sufism In His Work Al-Fatawa Al-Hadithiyyah*

Asst. Prof. Dr. Mehmet Saki Çakır

Siirt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Siirt – TURKEY

Article History

Submitted:07.08.2019

Accepted: 22.09.2019

Published Online: 30.09.2019

Key Words

Ibn Hajar al-Haytami

Fatwas

Sufi Defense

Words of Ecstasy (Shathiyya

Truth of Inspiration (Ilham)

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.38884>

Abstract

Ibn Hajar al-Haytami (d. 974/1567), known as muhaddith and faqeeh, had been affiliated to sufism and has the authority (ijazah) of sufi order (tariqah). This scholar ('aalim), who lived in Egypt in the 16th century, answered the sufism issues that were asked to him with a perspective of faqeeh. These fatwas in the last chapter of Al-Fatawa al-Hadithiyyah are important in terms of reflecting his view of sufism. Because he had touched even the most fundamental issues such as the definition of sufism. Another issue he mentioned is the relationship between sharia and haqiqa. According to him, although these two areas are different, they are not opposed to each other. In fact, while the sharia is an original case (asl), the haqiqa is a qualified new case (far') obtained from this original. Heytemî, who explained this situation with a number of metaphors, likens the sharia to a tree and the haqiqa to the fruit of this tree.

Al-Haytami, who accepts the truth of inspiration (ilham), says that the Islamic jurist (faqeeh) do not accept it as evidence. On the other hand, al-Haytami, who defended Ibn 'Arabi and Ibn al-Farid, tried to establish a legitimate ground for the words of ecstasy (shathiyya) of Al-Hallaj and Bayazid. In this concept of defense, he explained the words of the sufis.

GİRİŞ

Sûfî âlimler, tasavvufî konuları yorumlarken Kur'an'a ve hadis kaynaklarına başvururlar. Böylece tasavvufun islamî kaynaklarla olan ilişkisini ispatlamaya çalışırlar. Bu şekilde tasavvufî yaşıntıya yapılan eleştirilere cevap verirler. Bu durum bir bakıma tasavvufa karşı yapılan itirazlara müdafaa olarak da kabul edilebilir. Yine bu ilişkilendirme esnasında kabul ettikleri tasavvuf düşüncesinin özelliklerini ortaya koyarak, kendilerine göre makbul olmayan diğer tasavvuf anlayışlarını da reddederler.

Ebû Nasr Serrâc Tûsî (v. 378/988), Ebubekir Kelâbâzî (v. 380/990), Abdülkerim Kuşeyrî (v. 465/1072), ve Alî b. Osmân Hücvîrî (v. 465/1072 [?]) gibi sûfî âlimler, kendilerinden önce yaşamış sûfilerin söz ve hâllerini şerh eder nitelikte eserler yazmışlardır. Erken dönemde yazılmış bu tasavvuf klasiklerindeki zahir-batın birlikteliğini izah etme çabalarını, sonraki dönem sûfî âlimlerin eserlerinde de görebilmekteyiz. Bu âlimler, tasavvufî meseleleri kendi bakış açılarına göre izah ederken, yeri geldiğinde sûfilere dönük eleştirileri de cevaplamışlardır. Bu âlimlerden biri de XVI. yüzyılda yaşamış, akli ve nakli ilimlerdeki derinliğiyle bilinen, eser üretmede velûd olan İbn Hacer Heytemî'dir (v. 974/1567). Daha çok hadis ve fıkıh alanlarındaki ilmi çalışmalarıyla tanınan Heytemî, tasavvuf alanında da eserler üretmiştir (Seyfî, 1437/2016: 45-68; Aslan, 2018: 47-77). Bunun yanı sıra hadislere dair fetvalar içeren *el-Fetâva'l-hadîsiyye*¹ adlı eserinin son bölümleri, tasavvufufla ilgili fetvaları içermektedir. Bu fetvalar, bir fakih ve muhaddis olan Heytemî'nin tasavvufa olan bakış açısı hakkında fikir vermektedir. Bu çalışmada öncelikle İbn Hacer Heytemî'nin tasavvufî yönü ele alınacak, sonrasında *el-Fetâva'l-hadîsiyye* eseri bağlamında tasavvuf meselelerine getirdiği yorumlara temas edilecektir. Bu manada tasavvuf müdafaa mahiyetindeki fetvaları başlıklar halinde işlenecektir.

1. İBN HACER HEYTEMÎ VE TASAVVUFÎ YÖNÜ

Mısırlı büyük fakih ve muhaddis Ahmed b. Muhammed, doğduğu yer olan Heytem'e nisbeten "Heytemî" nisbesini almıştır. Taşın oğlu anlamındaki "İbn Hacer" künyesi ise sûfî bir meşrepte olduğu anlaşılan ve çok az konuşan büyük dedesinden aileye miras kalmıştır. Rivayet edildiğine göre büyük dedesi, zorunlu olmadıkça konuşmadığından insanlar, kendisine taş anlamında "Hacer" ismini vermiştir (Cezzar, 1981: 27-28). Heytemî, sonraları Mekke'ye göç edip uzun bir müddet burada yaşadığından "Mekkî" nisbesiyle de anılmaktadır. Heytemî, ilim tahsiline daha küçük yaşlarda başlamış, Kur'an'ı ezberledikten sonra tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ilimlerin yanı sıra matematik, mantık ve tıp gibi akli ilimleri de öğrenmiştir. Hocaları arasında Zekeriyya el-Ensârî (v. 926/1520), Şehabeddin er-Remlî (v. 957/1550) ve Ebü'l-Hasan es-Siddîkî (v. 952/1545) gibi âlimler bulunmaktadır. Talebelerinden bazıları; Muhammed Tâhir el-Fettenî (v. 986/1578), İbn Abdülkuddûs (v. 991/1583) ve Abdurrahman b. Ömer el-Amûdî'dir (v. 967/1560). Başta fıkıh, hadis, kelam, siyer, biyografi ve tarih alanları olmak üzere onlarca eser telif etmiştir. Özellikle sonraki dönem Şafiî fıkıhında önemli bir yeri olan Heytemî, 974/1567 yılında Mekke'de vefat etmiş ve Cennetü'l-muallâ kabristanına defnedilmiştir.²

Sûfî bir kimliğe de sahip olan Heytemî, tasavvufî yaşıntıya ilgi duymanın ötesinde, hocalarından tasavvufî eğitim almıştır. Sûfî meşrebe sahip bu âlimlerden fıkıh ve hadis gibi ilimleri öğrenirken onların manevî terbiyesinde yetişmiştir. Nitekim öğrencisi Ebu Bekir Bâ Amr Seyfî'nin belirttiğine göre Heytemî, "Şeyhlik, tasavvuf hırkası giyme ve senedleri" konusunda iki eser yazmıştır.³ Bu eserlerden biri Emced Reşid tarafından tahkik edilip neşredilmiştir (Heytemî, 1435/2014). Aslında bu

¹ *el-Fetâva'l-hadîsiyye* hakkında detaylı bilgi almak ve hadis alanında yapılmış bir çalışma için bk. Uysal, 2015.

² Heytemî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Heytemî, t.y.: I, 3 (mukaddime kısmı); Seyfî, 1437/2016; Cezzar, 1981; Kallek, 1999; Aslan, 2018.

³ Heytemî'nin öğrencisi Bâ Amr Seyfî, hocasının eserlerinden bahsederken tasavvufî yönünü ihtivan eden iki eseri bu başlıkla ona isnad eder. Bk. Seyfî, 1437/2016: 64.

eser, Mekke'nin kadısına⁴ verdiği kapsamlı bir icazetten ibarettir (Heytemî, 1435/2014: 5, 11). İcazetler silsilesi içeren bu eserden, Heytemî'nin tasavvufî bağlantısını da öğrenmekteyiz. Yine bu eserde, geçmiş tarikat icazetlerini tahlil eden önemli bilgiler bulunmaktadır. Eserde anlattığına göre Heytemî, kendi tabiriyle "sağlam ve kınamadan uzak olan sûfî topluluğu"ndan zikir telkini almış ve hırka giymiştir. Ona göre bu sûfîler, zahir ve batın ilimlerde yetkin kişilerdir. Ancak bunların bazısının meşrebinde zahir yönü, bazısının da batın yönü baskındır (Heytemî, 1435/2014:110).

Heytemî, birçok sûfî âlimden kendi ifadesiyle zikir telkini alıp hırka giymiştir. Bunlardan bahsederken intisab ettiği tarikat silsilelerini de zikreder. Buna göre Heytemî, Kâdiriyye, Sühreverdiyye, Şâzeliyye, Medyeniyye gibi birçok tarikattan icazetli şeyhlerden eğitim almıştır. Ayrıca Heytemî, Nakşibendiyye tarikatının bidât ve hurafelere karşı hassasiyetine değinip, tarikatın birtakım cahil sûfîlerin uygun olmayan davranışlarından uzak olduğuna belirtmiştir (Heytemî, 1435/2014: 439-440). İcazet aldığı hocaların bir kısmı şöyledir:

1. Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî es-Suneykî (v. 926/1520): Bu zatın silsilesinde Sühreverdiyye (Heytemî, 1435/2014: 111), Kâdiriyye, Medyeniyye⁵ ve Şâzeliyye tarikatları vardır (Heytemî, 1435/2014: 130).
2. Abdülhak b. Muhammed ez-Zeynî es-Sunbâtî (v. 931/1524): Bu zatın silsilesinde Kâdiriyye ile Sühreverdiyye tarikatları ve Ahmed Gazalî'ye ulaşan bir silsile vardır (Heytemî, 1435/2014: 171-174).
3. Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî (v. 911/1505): Heytemî bu zattan doğrudan icazet almamış onun, kendi dönemindeki yaşayanlara verdiği genel icazeti teberrüken zikretmiştir.⁶ Suyûtî'nin silsilesinde Ahmediyye,⁷ Kâdiriyye ve Sühreverdiyye tarikatları vardır (Heytemî, 1435/2014:138-142).
4. Abu Bekir b. Abdullah Ayderûs: Bu zattan talebeleri vasıtasıyla icazet almıştır. Bu icazette, Kâdiriyye, Rifâiyye, Sühreverdiyye, Kâzerûniyye,⁸ Şâzeliyye ve Medyeniyye tarikatları vardır (Heytemî, 1435/2014: 195-208).

Vaktinin çoğunu fetva, tedris ve telif gibi faaliyetlere ayıran Heytemî, günlük yaşantısında ibadet ve taatlerde bulunarak zühdâne bir hayatı da ihmal etmemiştir. Muhammed b. Alî eş-Şevkânî (v. 1250/1834) onu, "hayatı boyunca selefin yolunu takip eden zahid, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir âlim" olarak niteler (Şevkânî, t.y.: I, 109). Talebesi Seyfî, onda bizzat müşahede ettiği keşif hâllerinden söz eder (Seyfî, 1437/2016: 79). Yine Seyfî, hayatını ele aldığı eserinde onun kerametlerine yer verir (Seyfî, 1437/2016: 33-38).

İbn Hacer, tasavvufun kitap ve sünnet destekli olması gerektiği inancındadır. Bu istikamette olan bir tasavvuf anlayışını ise dinin kemâli açısından lazım görmektedir. Çalışmamızda da görüleceği gibi bu görüşünden olsa gerek, tasavvufun savunucusu olmuş ve tasavvufî hakikatler olmadan zahiri ilimlerin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Ona göre, zahirî ilimlerin yanı sıra batınî ilimler de önemlidir.

⁴ Eseri tahkik eden Emced Reşîd, bu kişinin Nişancızade Mehmed Efendi (v. 986/1578[?])olabileceğini belirtir. Bk. Heytemî, 1435/2014: 13.

⁵ "Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin'e (v. 594/1198) nisbet edilen bir tarikattır. Şuaybiyye olarak da anılan Medyeniyye, Kuzey Afrika'da ortaya çıkan ilk tarikat olup başta Şâzeliyye olmak üzere bu coğrafyada görülen diğer tarikatlar üzerinde etkili olmuştur." Detaylı bilgi için bk. Gürer, 2003: 348.

⁶ Heytemî, Suyûtî vefat ettiğinde üç yaşında olduğunu söyler. Suyûtî, vefat etmeden önce o dönemde yaşayan bütün herkese şamil gelecek şekilde bir icazet verir. Dolayısıyla bu icazet zahirî bir icazetten ziyade manevî bir değer taşımaktadır (Heytemî, 1435/2014: 91).

⁷ Ahmediyye'den Şeyh Ahmed Bedevî (v. 675/1276) kast edilip silsilesi şöyle verilmiştir: Ahmed Bedevî, tarikatı babası İbrahim b. Ömer'den, o da babasından, o da Ahmed er-Rifâî'den (v. 578/1182) almıştır (Heytemî, 1435/2014: 139).

⁸ "Ebû İshak Kâzerûnî'ye (v. 426/1035) nisbet edilen bir tarikat olup Kuruluşundan Safevîler'in ortaya çıktığı X. (XVI.) yüzyıla kadar doğduğu yer olan İran'ın Fars bölgesinde faaliyetini sürdürmüştür." (Algar, 2002: 146).

2. el-FETÂVA'L-HADÎSÎYYE'DE ELE ALINAN TASAVVUFÎ KONULAR VE İBN HACER'İN TASAVVUF MÜDAFAASI

2.1. Tasavvufun Tanımı ve Neş'eti

Tasavvuf ve sûfî terminolojisinin mahiyetine dair sorulan genel bir soruya Heytemî, bizzat sûfîlerin tasavvufu tanımlamadaki farklı ibarelerine yer vererek yanıt verir. Sayısının binin üzerinde olduğunu belirttiği bu tariflerde sûfîler, tasavvufun şartları, adabı, gayesi ve semeresine göre tanımlarda bulunmuştur. Bu tanımlar içerisinde ilk olarak Cüneyd-i Bağdâdî'nin (v. 297/909), "*Tasavvuf, Kişinin alaka [aracı veya çıkar] olmadan Allah ile birlikte olmasıdır*", "*Hakkın seni sende öldürüp kendisiyle diriltmesidir*", "*Toplu yapılan zikirdir, sema ile vecddir, ittiba' ile amel etmektir.*" tanımlarını zikreder. Yine Ebû Muhammed Ruveym b. Ahmed el-Bağdâdî'den (v. 303/915-16), "*Tasavvuf, nefsi Allah'ın iradesine salıvermektir*" tanımına; Ma'rûf b. Fîrûzân el-Kerhî'den (v. 200/815-16 [?]), "*Tasavvuf hakikatleri almak, insanların elindekinden ümit kesmektir.*" tanımına yer vermiştir (Heytemî, 1419/1998: 428).⁹

Heytemî, "sûfî" kelimesinin kökenini izah ederken, tasavvuf klasiklerinde geçen bazı görüşlere yer verip, Afîfüddîn Abdullah el-Yâfiî'yi (v. 768/1367) referans göstererek bunlar içerisinde yün anlamındaki "sûf"tan türemiş olduğu görüşünü benimser. Yâfiî, sûfî kelimesinin yün anlamındaki "sûf"tan türemiş olmasının iştikak açısından en uygun olduğunu savunur (Heytemî, 1419/1998: 429).

"Sûfî" kelimesinin ıstılah anlamı için de tasavvufun erken döneminden örnekler veren Heytemî, Cüneyd-i Bağdâdî'den "*Sûfî, toprak gibidir, üzerine bütün çirkin şeyler atılır ancak ondan bütün güzellikler çıkar* (Kuşeyrî, 2011: 184)." sözünü nakleder. Ona göre Ebû Alî Dekkâk, (v. 405/1015) bu tanımları en güzel şerh edenlerdendir. Bu manada Dekkâk, "*Bu yol ancak ruhlarıyla mezbeleyi temizleyenlere uygun bir yoldur* (Kuşeyrî, 2011: 185)." der. Bunun yanı sıra Sehl b. Abdullah Tüsterî'den (v. 283/896), "*Sûfî, kederden arınmış, küfürden sıyrılmış, insanlardan kopup Allah'a yönelmiş ve nezdinde altın ile toprak parçası eşit olan kişidir.*"; Zünnûn-i Mısırî'den (v. 245/859 [?]), "*Sûfîler, Allah'ı her şeye tercih eden; Allah'ın da onları her şeye tercih ettiği topluluktur* (Kelâbâzî, 2001: 19)." sözlerini nakleder (Heytemî, 1419/1998: 429).

Sûfî tabirinin ne zamandan itibaren kullanılmaya başlandığı meselesine de temas eden Heytemî, bu tabirin tabiîn döneminden itibaren kullanıldığını, Ebû Hafs Şihâbüddîn es-Sühreverdî'den (v. 632/1234) nakleder. Bunun yanı sıra Hasan-ı Basrî'nin (v. 110/728) Kabe'nin metafinda bir sûfî ile olan diyalogundan bahseder. Yine Süfyân-ı Sevri'den (v. 161/778) "*Ebu Haşim-i Sûfî olmasaydı riyanın inceliklerini bilmezdim.*" sözünü naklederek "sûfî" tabirinin, tabiînden itibaren kullanıla geldiğine delil getirir (Sühreverdî, 2006: 75). Öte yandan yukarıdakinden farklı olarak, sûfî tabirinin tabiîn devrinden sonra kullanıldığı görüşüne de temas eden Heytemî, bununla ilgili Kuşeyrî'nin risalesine atıfta bulunur (Heytemî, 1419/1998: 429-430).¹⁰

Melâmetiyye, Kalenderiyye gibi mezhepleri de ele alan Heytemî, bu hususta Sühreverdî'den uzun nakiller yapar (Sühreverdî, 2006: 89-94). Ona göre, bu akımlar her ne kadar kendilerini sûfî olarak nitelendirse de aslında sûfî değillerdir. Ancak sünnete sarılan, ihlas ve sıdk ile hareket eden Melâmîleri ayrı tutar. Eleştirilen akım ise hulûl anlayışına bulaşmış ve haram işlemeyi mubah gören kesimdir. Nitekim ona göre bu kişiler, fiilleri işlemekte kendilerini mecbur görüp günahlara dalmışlardır. Burada bir sûfînin sarf ettiği söz veya davranışta asıl maksadının ne olduğu üzerinde durulması gerektiğine

⁹ Bu tanımlar ve daha fazlası için bk. Kuşeyrî, 2011: 183-186. Tanımlara dair yapılmış detaylı bir çalışma için bk. Cebecioğlu, 1987: 387-406.

¹⁰ Kuşeyrî'deki bölüm şöyledir: Hz. Peygamber döneminde "sahabe" vasfından daha üstün bir özellik olmadığından ashâb, sadece bu vasfı kullanmışlardı. Ashâbtan sonraki nesillere tabiîn, bir sonraki nesiller için de etbâu tabiîn kullanıldı. Bundan sonraki dönemlerde dine sıkıca bağlananlara zâhid ve âbid gibi isimler verildi. Sonra bidatler türedi ve fırkalar arasında çatışmalar artmaya başladı. Her fırka kendisinde zahidler olduğunu iddia etti. Ehl-i sünnetten havâş kişiler de tasavvuf ismi ile diğerlerinden ayrıştı. Bu isim, hicretten iki yüz yıl önce meşhur olmaya başladı. Bk. Kuşeyrî, 2011: 259.

dikkat çekilir. Bu bağlamda Sehl b. Abdullah Tüsterî'ye "Ben kapı gibiyim biri bana hareket vermezse hareket etmem" sözü sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: *Bu sözü iki kişiden biri söyler. Birincisi: Eşyanın hareket gücünün Allah'ta olmakla beraber sebepleri bilip kulluk hududuna riayet eder ki bu doğru yoldadır. İkincisi: Kendisinden sorumluluğu kaldırıp her şeyi Allah'a havale etmekle dinin özünden uzaklaşmış zındık kişidir* (Sühreverdî, 2006: 93; Heytemî, 1419/1998: 430-431). Tüsterî, burada aslında sadece sözün değil; söz-eylem ilişkisinin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgular.

2.2. Müteşebbih, Mutasavvıf ve Sûfî

Tasavvuf ehlini derecelendirmek için farklı tabirler kullanılmaktadır. Bu bağlamda Heytemî, "sûfî" kelimesi dışında mutasavvıf ve müteşebbih gibi kavramlara temas eder. Sühreverdî'ye atıfta¹¹ bulunan Heytemî, tasavvuf yolunu "iman", "ilim" ve "zevk" şeklinde çeşitlendirir. Buna göre "müteşebbih", "الإيمان بطريق الصوفية/sûfîlerin yoluna inanmak" anlamında iman sahibidir. Tasavvufta "yola inanma" temel unsurdur. Bu hususta Cüneyd-i Bağdâdî, "التصديق بطريقنا هذا ولاية" /bu yolumuzu tasdik etmek velayettir" diyerek inanç sahibi olan kişilerin de tasavvuf ehli olduğuna işaret eder. Sühreverdî, Cüneyd'in bu sözünü şu şekilde izah eder: Sûfîler, toplumun genelinde üstün haller ve sıra dışı izler bırakarak temayüz etmişlerdir. Zira onlar kadere dair keşiflere mazhar olabilmekte, garip ilimler öğrenmekte ve Allah'ın azamet ile yakınlığına işaret etmektedirler. Dolayısıyla bunlara iman, bir yerde Allah'ın kaderine/kudretine¹² imana sevk etmektedir (Heytemî, 1419/1998: 433).

Sadık müteşebbih, mutasavvıfın halinden nasiplenebilir (Heytemî, 1419/1998: 433). Buradaki müteşebbih, sûfîlere olan muhabbetinden taklit yoluyla onlara benzemeye çalışanlardır. Bu kişiler, çabalarına rağmen sûfîlerin hâllerine erişmede kusurlu olsa bile, onlara olan muhabbetinden onlarla birlikte sayılırlar. Bu durum, Hz. Peygamber'in "Kişi sevdiğiyle beraberdir." (Buhârî, Edeb, 96). Hadisiyle pekiştirilir (Heytemî, 1419/1998: 434).¹³ Öte yandan sûfîlere sîret ile benzemeye çalışan ile sûreten taklit edenleri ayırt etmek gerekir. Heytemî bu hususta Sühreverdî'den nakiller yaparak hakiki müteşebbihin, amel, mücahede, muhasebe ve sûfîlerin yoluna olan inancıyla ayrıştığını belirtir (Heytemî, 1419/1998: 434).

"Mutasavvıf", ilim mertebesini temsil etmektedir. Çünkü mutasavvıf, inançla birlikte sûfîlerin yoluna dair ilim elde etmiştir. Sadık mutasavvıf, sûfînin halinden nasiplenebilir. "Sûfî" ise bütün bunların yanı sıra zevk halini yaşayandır. Sûfî, "ruh" seviyesinde müşahede ehliyen, mutasavvıf "kalb" seviyesinde murakabe sahibidir. Müteşebbih ise "nefs" seviyesinde mücahede ve muhasebe mertebesindedir (Heytemî, 1419/1998: 433).

Heytemî'ye göre, yukarıda zikredilen üç mertebenin hepsini istifâ/الإصطفا dairesi kuşatmaktadır. Seçkin kulları temsil eden bu kavram, şu ayetten mülhemdir: *Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur* (Fâtır, 32). Heytemî, ayette geçen ظالم/zâlim, مقتصد/muktasid ve سابق/sâbık mertebelerine dair birtakım yorumlar getirir. Buna göre, zâlim, bir beladan dolayı isyan ederken, orta yolu temsil eden muktasid sabreder. Önde olan sâbık ise Allah'tan gelen belalardan lezzet alır. Başka bir değerlendirmede; zâlim gaflet ve adet üzerine,

¹¹ Sühreverdî'nin *Avârif* ile karşılaştırıldığında; Heytemî'nin, bu başlıktaki bilgilerin büyük çoğunluğunu oradan naklettiği görülmüştür. Bk. Sühreverdî, 2006: 77-83.

¹² *el-Fetâva'l-hadîsiyye* eserinin elimizdeki matbu nüshasında "kudret" diye geçmektedir. Eserin bir yazma nüshasında ise bu ifade "kader" olarak gözükmektedir. Bk. Muhammed b. Türkî et-Türkî kütüphanesi, vr. 156b. Öte yandan alıntı yapılan Sühreverdî'nin *Avârif* eserine bakıldığında buradaki ifade "kudret" olarak geçtiği tespit edilmiştir. Bk. Sühreverdî, 2006: 78.

¹³ Heytemî, bu hadisle ilgili Hz. Ebu Zer el-Gifârî'nin Hz. Peygamber ile olan diyalogunu aktarır. Hz. Ebu Zer: "Kişi bir topluluğu sevip onlar gibi amellerde bulunmasa da mı?" diye sorduğunda Hz. Peygamber: "Ey Ebu Zer! Sen sevdiğinle beraberisin" diye cevap vererek buradaki muhabbet ve iradeye vurgu yapar. Bu durumda Ebu Zer: "Ben Allah ve Resul'ünü seviyorum" dediğinde Hz. Peygamber: "Muhakkak ki sen sevdiğinle beraberisin" der. Hadis için bk. Ebû Dâvûd, Edeb, 112-113.

muktasid korku ve teşvik saikiyle, sabık ise heybet ve minnet duygusuyla ibadet eder (Heytemî, 1419/1998: 433). Heytemî'ye göre bu değerlendirmeler, sûfî, mutasavvîf ve müteşebbih arasındaki farkı ortaya koymada fikir vermektedir. Bu üç kavramın özellikleri tablo şeklinde şöyle gösterilebilir:

Tablo 1: Tasavvuf Ehli için Kullanılan Kavramlar

Müteşebbih	Mutasavvîf	Sûfî
<ul style="list-style-type: none"> Tasavvuf ehlinin yoluna iman eder. Nefs mertebesinde, mücahede ile meşguldür. Zâlim olup (nefsine zulmeden), ağzı laf yapar ve tam olarak amel ehli değildir. Sadık müteşebbih, mutasavvîfın halinden nasiplenebilir. 	<ul style="list-style-type: none"> Tasavvufa inandığı gibi bu yol hakkında ilmi de vardır. Kalb mertebesinde murakabe sahibidir. Muktasid olarak kabul edilip amel ile meşguldür Sadık mutasavvîf, sûfinin halinden nasiplenebilir. 	<ul style="list-style-type: none"> Tasavvufa dair hem inanca, hem ilme hem de zevke sahiptir. Ruh mertebesinde müşahede ehlidir. Sâbık olarak nitelenip hâl sahibidir.

2.3. Zühd Olmadan Sadece Fıkıhla Yetinmek

“Dünyayı gönülden terk etme” mefhumundaki zühd hayatı, sûfiler ile özdeşleşmiştir. Öyle ki ilk dönem sûfileri zühd anlayışını benimseyenler olarak zâhid diye anılmıştır. Bu bağlamda zühd hayatı, sûfileri diğerlerinden ayıran bir özellik olarak da kabul edilebilir. İbn Hacer'e bazı sûfilerin “zühd olmadan fıkıhla yetinen fasık olur” sözünün ne anlama geldiği sorulmuştur. Buradaki “fıkıh” kelimesinden, dinin zahiri hükümleri kast edilmektedir. Heytemî, bu sözün doğru anlaşılması için birtakım önerme cümleleri kurmuştur. Bu önerme cümlelerine göre aslında zühdü terk etmek, bizzat fasıklığı gerektirmezken, sonrasındaki gelişmeler potansiyel bir fıska sebebiyet verebilmektedir. Buna göre bu sözün anlamı şu önermeler bütünüdür: Bir kimse zühd ve vera' yaşantısında gevşeklik yaptığında şüpheli durumlara girebilir. Şüpheli durumlarda gevşeklik yapan, haramlara bulaşabilir. Haramlarda gevşeklik yapan ise büyük günahlar işleyebilir (Heytemî, 1419/1998: 391). Burada dikkat çekilmek istenen nokta, kişinin zahiri hükümlere bel bağlamayıp bunlar ile hedeflenen asıl maksada yönelmesidir. Önermelerin silsilesi şöyledir:

Zühd ve vera' gevşekliği----) şüpheli durumlar----) haramlara bulaşma----) büyük günahlar işleme

Yukarıdaki açıklamayı yaptıktan sonra Heytemî sûfilerin, “fısk”, “küfr”, “seyyie” gibi kelimelere bazen şer'î anlamın dışında bir mana yüklediklerinden de bahseder. Bu bağlamda sûfiler, “حسنات الأبرار سيئات المقربين” (ebrâr seviyesindekilerin hasenâtı, mukarrabûnun seyyiesidir)” sözü ile gûnahtan nefret ettirmek için mübalağa yapmaktadırlar (Heytemî, 1419/1998: 391).¹⁴ Yine bu anlamda Ömer İbnü'l-Fârız'ın (v. 632/1235) şu beyitlerini nakleder:

وان حَطَرْتُ لِي فِي سِوَاكَ إِرَادَةً عَلَى خَاطِرِي سَهَوًا فَضَيْتُ بِرَدِّي

Sehven senin dışında bir irade gönüme düşse

¹⁴ Kaynaklarda sûfilerin, bu sözle günahlardan nefret ettirmenin dışında, tasavvuftaki mertebelerin farklılığına temas ettikleri geçmektedir. Bk. Sirhindî, 1317/1899: 35. Mektup.

mürtedliğime hükmederim. (Heytemî, 1419/1998: 391).

Heytemî, İbnü'l-Fârız'ın burada hakiki bir mürtedlikten bahsetmediğini belirtir.

2.4. Şeriat-Hakikat İlişkisi

Heytemî'nin değindiği bir diğer konu, tasavvufun temel meselelerinden şeriat-hakikat ilişkisidir. Heytemî, şeriatı "asl (esas)" hakikati ise asıldan istinbat edilen mühim bir "fer' (tali)" olarak niteler. Bu ilişkiyi de birtakım metaforla izah eder. Buna göre şeriat; deniz, maden, süt ve ağaç gibi asıllara benzetilirken; hakikat ise bunlardan alınan mücevher, altın, tereyağı ve meyveye benzetilir. Bu açıdan bakıldığında şeriat ile hakikat arasında bir muhalefetin olmadığına dikkat çeker. O, bu bağlamda hakikati, "rabbânî sınırları müşâhede etmek" diye tanımlar. Hakikatin yolu olan tarikat ise şeriatın azimet ile tatbik edilmesinden ibarettir. Heytemî, hakikati şeriatın nihayeti görüp "bir şeyin nihayeti kendisinin muhalifi değildir" savıyla aralarında bir çatışma olmadığını savunur. (Heytemî, 1419/1998: 408).

Şeriat ile hakikat arasında, ibadet hükümlerinin icra etmede herhangi bir ihtilaf yoktur. Farklılığın olduğu husus, sınırların müşâhede edilmesinde görülmektedir. Zira kalbin sıfatlarını önemseme ve hükümleri azimetle yerine getirme bakımından, şeriat ehli ile hakikat ehli arasında bir derece farkı olduğu kuşkusuzdur. Ancak aralarındaki bu fark bir ihtilaf değildir (Heytemî, 1419/1998: 408).

İbn Hacer, Yafî'yi referans göstererek bu iki alanın açılımını ve birbiriyle olan ilişkisini izah eder. Buna göre şeriat; ilim ve ameldir. İlim, zahir ve batındır. Zahir ilimler, şer'î ve diğerleridir. Şer'î olan farz ve mendubtur. Farz, ayn ve kifaye diye iki kısma ayrılır. Farz-ı ayn; ilm-i sıfat-ı kalb, ilm-i asl ve ilm-i fer' diye üçe ayrılır. Amel ise azimet ve ruhsatlardır (Heytemî, 1419/1998: 408-409). Hakikat de ilim ve amel diye iki kısma ayrılır. İlim, vehbî ve kesbîdir. Vehbî olan mükâşefe ilmidir. Kesbî olan farz-ı ayn ve farz-ı kifayedir. Farz-ı ayn olan; ilm-i kalb, ilm-i asl ve ilm-i fer'dir. Hakikat ilminin kısımlarından biri olan kesbî ilim, aslında şeriat ilmidir. Amelin azimet kısımları da hakikatin yollarına (tarikât) şamildir. Tarikat, sâliklerin menzillerini kapsar. Bunlara aynı zamanda yakîn makamları da denmektedir (Heytemî, 1419/1998: 409).

Netice itibariyle hakikat alanı; ilim ve amelin gerek asıl ve fer', gerekse de farz ve mendub olanında bütünüyle şeriata muvafık olup aralarında herhangi bir muhalefet yoktur. Ancak burada iki hususta farklılık görülmektedir. Birincisi: Kalbin sıfatları ilmidir. Hakikat ehli, bu ilme ciddi bir biçimde itina ve ihtimam gösterir. Tarikata bu ilmin marifeti için sülûk edip kötü sıfatları bertaraf etmeyi hedefler. Öte yandan şeriat ehlinin ekseriyeti, bu alanı ihmal edip gevşek davranmaktadır. Oysaki kalb ilimleri, şeriat ve hakikatte ihtilaf olmadan farz-ı ayndır. İkincisi: Ruhsatlara bakış açısidir. Hakikat ehli, ilim ve itikad açısından ruhsatlardan şüphe etmedikleri gibi Allah'ın kullarına sunduğu bir rahmet (kolaylık) olarak kabul ederler. Ancak amel ederken, şeriatın azimet yollarıyla seyr u sülûk ederler. Sülûk yolculuğu, Allah'ın inayetine göre kimisinde uzun sürebilirken, kimisinde de daha kısa sürmektedir (Heytemî, 1419/1998: 409).

2.5. İlham Hücçet Midir?

Sûfîler, "kalbim, Rabbimden şöyle bildirir", "Rabbim, bana şöyle hitap etti" gibi sözlerle Allah'tan ilham aldıklarını ifade ederler. Heytemî'ye; sûfîlerin bu hitapları doğrudan yüce Allah'a nispet etmelerinin hakikati ve bunu inkâr eden kişilerin durumu sorulur. Heytemî, öncelikle Abdülkadir Geylânî'yi (v. 561/1165-66) referans göstererek, vahiy ile ilham arasındaki farklılığa temas eder. Geylânî, "vahyin inkârını küfür, ilhamın inkârını ise noksanlık" olarak belirtir. Daha sonra Heytemî, bir fakih ile Bâyezîd-i Bistâmî arasında, ilhamın mahiyetine dair geçen diyalogu aktarır. Bistâmî, fakihe "Allah, bildiğiyle amel edene bilmediğini öğretir (el-Aclûnî, 1421/2001: II, 312, Hadîs no:2542)." hadisini hatırlatıp zahir ve batın diye ilmin iki boyutundan söz eder. Bu görüşü, Kur'an'da geçen; Hz. Musa'nın annesine ilham verilmesi, Musa-Hızır kıssasında Hızır'a verilen özel bilgiler, Hz.

Yusuf'a nübüvvetten önce rüyaları tabir ilminin verilmesi gibi Peygamber olmayanlara da Allah'ın özel ilim ihsan ettiğini delil getirerek destekler. Bistâmî ilham ehlini, Allah'ın faydalı ilimler verdiği hâs topluluk olarak niteler (Heytemî, 1419/1998: 421-422).

Neticede Heytemî ilhamı, "kalbe düşen ve göğsü ferahlatan bir olgu" olarak tanımlar. Buna da Hz. Peygamber'in "Ümmetimde yedi muheddes var onlardan biri Hz. Ömer'dir." hadisini delil getirir (Heytemî, 1419/1998: 422).

Heytemî, daha sonra şer'î hükümlere muhalif olmayan ilhamın bir hüccet teşkil edip etmediğinden bahseder. Ona göre fakihlerin tercih ettiği görüş, ilhamın hüccet olmadığıdır. Zira *masum* olmayanların havâtırı güvenilir (sika) değildir. Sûfiler ise Allah'ın muhafaza ettiği (mahfuz veli) kullarına verdiği ilhamı, zahir ve batın işlerinde hüccet olarak kabul ederler. Zira sûfilere göre veliler, günah işleme ihtimali olduğundan *masum* olmasa da genelde günahattan uzak durduklarından "mahfuz" olarak nitelenirler. Hüccet olarak kabul edilen bu ilhamın, Allah'ın veli kuluna bahşettiği bir keramet olduğuna inanılır. Bu, onun velayetinin delili ya da başkasının ıslahına vesile olur (Heytemî, 1419/1998: 422-423).

Sühreverdî, sûfilerin ilhamını vahiyden ayırt ederken, ilhamın Allah'ın kelamı olmadığını belirtip bu meselenin üzerinde durur. Ona göre ilham, Allah'ın iç âlemde ihdâs ettiği hâdis bir ilimdir. Sahih ilhama sahip olanların yöntemi, nefislerinin telkinlerinden kaçıp Allah'a sığınmalarıdır. İç âlemleri, nefsânî hevâ ve arzuların berî olduğunda, Allah'tan ilham aldıklarına inanırlar. Buradaki ilhamın Allah'a nisbet edilmesi hâdisin (ilham) muhdis (Allah) nispet edilmesi olup kelâmın (vahiy) mütekellime (Allah) nisbet edilmesi değildir (Heytemî, 1419/1998: 431; Sühreverdî, 2006: 92).

Heytemî, Sühreverdî'nin ilham hakkındaki görüşlerini kast ederek buradaki asıl meselenin ilhamın hüccet olması üzerine tevakkuf ettiğini düşünür. Buna göre daha önce de geçtiği gibi sûfiler, birçok karineye bağlı olarak nefsânî havâtırdan olmadığına inandıklarından, ilhamı hüccet kabul ederler. Ancak fukaha buna muhalefet etmektedir. Heytemî, buradaki muhalefetin ilhamı kökten inkâr etme (Heytemî, 1419/1998: 432)¹⁵ noktasında olmadığı; "masum olmayanın havâtırına güven olmaz" kuralına binaen, sahihliği kesin bir biçimde ispatlanmadığından ilhamın delil olarak gösterilmesine dönük olduğuna dikkat çeker. Zira, nefisten kaynaklanan bir vesvesenin ilham olma tehlikesi, ilhamın mutlak suretle hüccet olmasına engel teşkil eder. Dolayısıyla Şeytan, nefis ve hevâ gibi kötülük kaynaklarının ilhama dahli mümkün olduğu müddetçe, fukaha ilhamın hüccetliğini reddetmeyi maslahat olarak gördüler. Bu görüşlerini, insanların kolay bir biçimde fesada düşmelerinin engellenmesi için "باب يجب سده على الناس" (kapatılması gerekli bir kapı) ilkesiyle desteklediler. (Heytemî, 1419/1998: 431-432).

2.6. İhlâsı Elde Etmede Kullanılan Yöntem: Melâmetîlik

Sûfilerin sıra dışı davranışları bazen, "kınama" anlamına gelen melâmetîlik anlayışıyla izah edilmektedir. Melâmetîler, bu davranışlarıyla toplum nezdindeki zahirî itibarlarını bertaraf etmeyi amaçlarlar. Bu anlayışı Heytemî, "kasdu't-tahrîb (bozmayı kast etme)"¹⁶ kavramıyla ifade eder. Ona göre melâmetîler, Allah ile aralarındaki kulluk ilişkisine O'ndan başka kimse vâkıf olmaması için toplumca "bozuk" görünen davranışlar sergilerler. Bu hususta İbrahim Havvâs'ın (v. 291/904), bir kişinin elbisesini izinsiz almasından bahseden bir menkıbeye örnek gösterir. Menkıbeye göre İbrahim Havvâs, çevresindekilerin onun veli olduğunu itikad ettiklerini gördüğünde, hamamdaki bir şehzadenin elbisesini izinsiz alır ve giyip böbürlenir. Havvâs, şehzadenin adamları tarafından

¹⁵ Heytemî, ilham hakkında hadis varken inkar edilmesinin doğru olmadığı görüşündedir.

¹⁶ Hucvîrî, melâmetîliğin kısımlarından söz ederken "kasd" diye bir türden bahseder. Bu melâmetîlik türünde, kalbin makama ve itibara meyiletme tehlikesi bertaraf edilir (Hucvîrî, 2010:121-122). Heytemî de "nefsin itibarını bozmayı kasd etme" mäsında "kasdu't-tahrîb" tabirini kullanır.

yakalanıp dövülür ve "hamam hırsızı" diye anılmaya başlar. Bunun üzerine Havvâs, "işte şimdi bu şehirde yaşamak güzel olur" demiştir (Heytemî, 1419/1998: 417).

Heytemî, melâmetîlik uğruna bir elbiseyi sahibinden izin almadan giymenin fıkhi boyutunu ele alır. Buna göre muhtemelen Havvâs, işin hakikatini anlattığında bu kişiyi razı etme olasılığına göre hareket etmiştir. Çünkü elbisesi alınan şehzade, Havvâs'ın kısa sürede yaptığı bu eyleme, insanların ona bakışını "düzeltmek" için giriştiğini bilseydi, bu duruma rıza gösterirdi. Heytemî bu görüşünü, İmam Şafî'nin "adette müsamaha gösterildiğinden başkasının bir veya iki hurmasını almak caizdir" görüşüyle destekler. Ona göre elbisesi alınan şehzade, bu velilin yaptığı eylemin hakikatini bilseydi memnun olurdu. Öte yandan Heytemî, bazı fakihlerin, "fıkıhta zaruri durumlarda haram kullanılabilir" ilkesine dayanarak bu meseleye fetva vermesini eleştirir. Bu fakihlere göre, necasette tedavinin caiz olması gibi buradaki eylemle bir nevi tedavi olan kalbin ıslahı hedeflenmektedir. Heytemî, haramla tedavinin Allah'ın hakkıyla ilgili olduğundan müsamaha edildiğini; bahsedilen örnekte ise kul hakkı söz konusu olduğundan onun rızası olmadan bunun caiz olmadığı görüşündedir. Bu manada, Yafî'nin "لا يداوي التخريب بحرام مغلط" (büyük haramlarla yapılan tahrib/melâmetîlik, tedavi etmez" sözünü nakleder (Heytemî, 1419/1998: 417).

2.7. İbn Arabî ve İbnü'l-Fârız Müdafaası

Heytemî'ye sorulan sorulardan biri de, "İbn Arabî ile İbnü'l-Fârız'ın kitaplarını okumanın hükmü nedir?" şeklindedir. Heytemî, onların kitaplarını okumanın caiz, hatta müstehab olduğu cevabını verir. Ona göre bu kitapları diğerlerinden ayıran bazı özellikler vardır. Bu özellikleri "başka kitaplarda bulunmayan faydalar" diye niteler. Çünkü bu tür kitaplar, pek bilinmeyen ilâhî sırlar ve anlatılması zor olan hâl ve makamların izahını içermektedir. Yine bu kitaplar, sadece ariflerin anlayabileceği manalara remizde bulunur. Buradaki sınırlara, şeriatın batın ile zahirine vâkıf rabbânî kişiler yaklaşabilirler. Bundan dolayıdır ki bu kitapların müelliflerinin faziletini itiraf edip içerisindekilere itimat ederler (Heytemî, 1419/1998: 389).

Hakkında soru sorulan İbn Arabî ile İbnü'l-Fârız'ı öven Heytemî, bu kişileri, "sülûk ve marifetin imamı" diye niteleyip "Allah tarafından kalplerinden mâsivâ muhabbeti giderilmiş, kalpleri O'nun zikri ve müşahedesi ile tamir edilmiştir" ifadesiyle methederek (Heytemî, 1419/1998: 389). Heytemî, hocalarını referans göstererek, İbn Arabî'nin âlim ve veli bir zat olduğu kanaatinde. Bunun yanı sıra onu, "yaşadığı dönemin en büyük âlimi" olarak gösterdiklerinden söz eder. Yine onu "zamanının en vera' sahibi, sünnete en çok riayet eden ve bu doğrultuda çaba gösteren" gibi ifadelerle övmüştür (Heytemî, 1419/1998: 388).

Heytemî, İbn Arabî'ye dil uzatılmasının doğru olmadığını vurgularken onun kitaplarının herkes tarafından okunmaması gerektiğini savunur. Zira onun kitaplarını, ehli olan ariflerin dışındakilerin anlaması zordur. İçeriğindeki irfan seviyesinden bîhaber kimseler ise hataya düşebilirler. Heytemî bu hususta, kendi döneminde İbn Arabî kitaplarına yoğunlaşan bazı cahil kesimleri örnek gösterir. Hataya düşmeyi ise bazı sebeplerle açıklar. Bunlardan biri; ibarelerin, anlatılmak istenen derin manaları ifade etmedeki yetersizliğidir. Bunun için bu ilmin ıstılahlarına müracaat etmek gerekir. Bunlara vâkıf olmayan okuyucu, zahirine göre değerlendirme yaptığında yanılabilir. Yine eserlerde gaybet âleminde müşahade edilen keşif hâlleri de bulunmaktadır. Heytemî'ye göre bu tür hâller zahirine bakılmadan tevil edilmelidir. Bunun için de zahîrî ve batınî ilimlere vâkıf olmak icab eder. Bu tür özellikte olmayan kişiler, kast edilen mananın dışında bir anlam verebilirler (Heytemî, 1419/1998: 388-389). Ona göre avam ve cahil kesim, murad edilen manaları anlamayarak hulûl ve ittihâd yanlısına da düşebilir. Duruma vâkıf âlimler, cahillerin bu tür yanlış itikatlarını inkâr ederken, müelliflerin zatını inkâr etmezler. Heytemî'ye göre, bazı âlimler bu sûfîlerin ıstılah ve tahkikatlarından gâfil olduklarından, bu eserlerdeki ibarelerin zahirine dayanarak hatalı değerlendirmelerde bulunur (Heytemî, 1419/1998: 389).

Heytemî'ye göre doğru olan hüküm; İbn Arabî ve İbnü'l-Fârız gibi sûfilerin eserlerini inkâr etmeyip kitaplardaki kaide ve ıstılahları bilmeyen cahilleri de sakındırmaktır. O, bu hususta bizzat İbn Arabî'yi referans gösterir. Dolayısıyla İbn Arabî ve İbnü'l-Fârız'ın kitaplarını okumada, ancak içerisindeki manalara vâkıf olana ya da Heytemî'nin söylemiyle "kapının nerede olduğunu bilen kişi"ye izin verilir (Heytemî, 1419/1998: 390). Zikredilen sebeplerden dolayı Heytemî, ehli olmayanın İbn Arabî'nin kitaplarından uzak durması gerektiği görüşünü tercih eder. Bununla beraber İbn Arabî'nin terbiye ve seyr u sülûk konularını ihtiva eden eserlerinin okunmasını teşvik eder. Ona göre bu tür kitaplar, İmam Gazâlî ve Ebu Tâlib Mekki'nin eserlerine benzemektedir (Heytemî, 1419/1998: 389).

2.8. Hallâc'ın "ene'l-Hak" Sözü ile Bâyezîd-i Bistâmî'nin "sübhânî" Sözü

Tasavvufta tartışılan konulardan biri de sekri sahvına galip sûfilerin şathiyeleridir.¹⁷ Bu bağlamda İbn Hacer'e Hallâc-ı Mansûr'un (v. 309/922), "ben Hakk'ım" diye anlaşılan "ene'l-Hak" ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin de "kendimi tenzih ederim" diye anlaşılan "sübhânî" sözleri sorulur.¹⁸ Heytemî, bu soruya cevap verirken sûfilerin özel hâllerine dikkat çeker. Söz konusu hâllerde, sûfilere Hakk'ın müşahedesi galip gelmektedir. Bu durumdakiler, kendilerinden geçip Hakk'ın dışındaki her şeyden şuur ve dikkatleri kaybolur. Heytemî, sûfilerin bu tür sözleri, *kurb-i nevâfil* hadisinin işaret ettiği "kurb-i akdes" diye nitelenen bir mertebede söylediklerini belirtir (Heytemî, 1419/1998: 389).

Şathiyeye konusunda üzerinde durulan bir husus da sarf edilen sözlerin gerçekten sûfilere ait olup olmadığı meselesidir. İşte bu noktada Heytemî, sûfilerin hakiki olarak değil de yaşadığı halin etkisiyle yanılarak Hakk'a ait vasıfları kendilerine nispet ettikleri görüşündedir. Dolayısıyla ona göre burada, küfrü gerektirecek bir ittihâd ve ilhâd söz konusu değildir. Buradaki ittihâd, "إتحد شهود الذي صير" (ittihâd-ı şühûd) (hükümü sadece Hakk'ın zatına tahsis eden şühûd ittihâdî" şeklinde vâki olmaktadır. Buna göre, "ene'l-Hak" veya "sübhânî" sözlerinin manası: "Şühûd yoluyla Hak bana tecelli etti, Öyle ki sanki ben O'yum." mefhumundadır (Heytemî, 1419/1998: 389).

Zikredilen sûfilerin sözleri bağlamında Heytemî'ye şathiyeye dair başka bir soru daha yöneltilir. Heytemî soruya cevap vermeden önce ulema ve meşayihin, Bâyezîd ve Hallâc gibi şathiyeye ehli sûfilerin velayetini inkâr etmediğinin altını çizer. Bununla birlikte bunlardan sadır olan sözlerin en güzel biçimde tevîl edilmesi gerektiğini savunur. Heytemî, bu gibi durumlarda meselenin hakikatini bilmeden, inkârcı bir tavır takınmanın doğru olmadığını söyler. Bu hususta hadis-i kudside geçen, "*Kim benim velî kuluma düşmanlık ederse, ben de ona harp ilan ederim* (Buhârî, Rikâk 38)." ifadeleri hatırlatıp daha hassas davranılması gerektiğini düşünür. Meselenin hassasiyetine temas eden Heytemî, bu hususta verilebilecek alternatif birçok cevap yönteminden bahseder. Bunlardan birinde, Şihâbuddin Sühreverdî'yi referans göstererek sözün aslında Hakk'a ait olduğundan bahseder. Yani sözü söyleyenler, sadece sözü hikaye etme mesabesinde olup sözün gerçek sahibi değildirler. Buradaki söz, nurun müşahade edilmesiyle ona layık olan bir nutuktan ibarettir. Buna benzer muhabbet ve kurb makamlarında, mecaz dilinin kullanılması mazur görülmüştür (Heytemî, 1419/1998: 389; Sühreverdî, 2006: 91).

Şathiyelerin izahında öne çıkan başka bir yöntem, sûfilerin yaşadığı hâlleri merkeze alarak yapılan değerlendirmedir. Heytemî'ye göre sûfiler, muhabbet ve şühûd esnasında fenâ hâlleri yaşadığından gaybet ve sekr esnasında şathiyeye türü sözler sarf edebilmektedir. Zira bu hâllerde tabii olarak sahv ve temyiz vasıflarını yitirmektedirler. Buna benzer tabii durumlar, sûfî olmayanlarda da

¹⁷ Ebu Nasr Serrâc Tûsî, şathiyeyi tanımlarken "zahiri rahatsız edici, batını sahil ve doğru sözler" olarak niteler. O, *el-Luma'* adlı eserinin son bölümünü şathiyeye ayırmış ve bazı sûfilerin sözlerini şerhetmiştir. Bk. Tûsî, 2008: 357-424.

¹⁸ Hallâc ve Bâyezîd'in şathiyeye içerikli sözleri sonraki sûfileri de etkilemiş İran, Türk ve Müslüman Hint şairlerinin ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda "kamil bir sûfinin vahdet halî"ni anlatmak için bu kişiler, şairlerce sıklıkla terennüm edilmiştir. Nitekim Hallâc ve Bâyezîd şiirlerde adı en çok geçen sûfilerdir (Schimmel, 2001: 67-68).

görülebilmektedir. Nitekim bazan dünyevi bir dert, kalbi meşgul edip istila ettiğinde, aynı şekilde kişide ayırt etme vasfı zayıflamaktadır. Dünyevi durumlara nazaran, Hakk'ın varidatına mazhar olanın kalbin şuur ve temyizini yitirmesi, daha güçlü ve etkin bir biçimde tahakkuk eder. İşte bu esnada dil bu hallere mutabık bir biçimde konuşur. Ancak bu ibareler, zahirinin ifade ettiği hulûl ve ittihâd inancına yorulamaz. Bunun şer'î fetvası ise "caiz yolla sarhoş olan mükellef değildir" ilkesine dayanılarak verilir (Heytemî, 1419/1998: 412-413).

Heytemî, Hallâc'ın durumu hakkında sûfilerin ittifak etmediklerine de değinir. Buna göre bazı sûfiler onu övüp muhakkik olarak nitelelerken, birçok meşayih ona muhalefet etmiş ve onu sûfi olarak kabul etmemişlerdir (Heytemî, 1419/1998: 413).¹⁹ Heytemî sûfilerin bu görüş ayrılıklarını doğal karşılamaktadır. Zira Hallâc, haklı hatta rabbânî bir âlim olsa da zahiren tenkit edilecek birçok söz sarf etmekle hakla batılı ihtilat (karıştırma) etmiştir. Net olmayan bu duruştan dolayı sonraki birçok âlim, tasavvufta ona bir yol isnad edip takip etmedikleri gibi onu, veliliğine itikad edilen ancak tabi olunmayan meczûblar sınıfından saymışlardır. Dolayısıyla onu mertebe ve tasarruf ehli sûfilere adanmışlardır (Heytemî, 1419/1998: 413).

SONUÇ

Muhaddis ve fakih olan İbn Hacer Heytemî, tasavvufî terbiye almış bir sûfi âlimdir. O, telif ettiği icazetlere dair eserinde, birçok hocasından tarikat icazeti aldığını ifade etmiştir. Heytemî'nin belirttiğine göre, hocalarından zikir telkini almış ve hırka giymiştir. Tasavvufî silsilede zikrettiği ve doğrudan terbiyesinde yetiştiği hocaları arasında, Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî ve Abdülhak b. Muhammed ez-Zeynî es-Sunbâtî yer almaktadır. Bu zatlardan silsilesi, Sühreverdiyye, Kâdiriyye, Medyeniyye ve Şâzeliyye tarikatına uzanmaktadır.

el-Fetâva'l-hadîsiyye adlı eserdeki tasavvufî fetvaları incelendiğinde, Heytemî'nin genelde sûfilere savunan bir duruş sergilediği görülmektedir. Sûfi ve tasavvuf kavramlarına dair açıklamaları tasavvuf klasiklerinden faydalanarak aktaran Heytemî, sûfi olmayıp da kendilerini tasavvufa nisbet eden birtakım akımları eleştirir. Müteşebbih, mutasavvıf ve sûfi kavramlarını, tasavvuf ehlinin mertebeleri olarak izah ederken, bunlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyar.

Zühdden ve maneviyattan uzak biçimde, sadece zahiri hükümlere itimat eden bir dinî yaşantıyla yetinmenin dolaylı sakıncalarından söz eden Heytemî, şeriat-hakikat ilişkisindeki ortak noktalara dikkat çeker. İlhamın hüccetliği meselesinde sûfilerin görüşlerini naklederken, ilhamı inkâr etmemekle birlikte, potansiyel yanlışlıkları önlemek adına ilhamın fıkhî bir hüccet teşkil etmediğini belirtir. Sûfilerin, nefsi dizginlemek adına başvurduğu melâmetîlik anlayışını savunan Heytemî, bu anlayışla büyük günahların işlenmesinin doğru olmadığını ifade eder. İbn Arabî ve İbnü'l-Fârız gibi sûfilere öven ve velayetini tasdik eden Heytemî, temelde onların kitaplarının okunmasında bir sakınca görmemektedir. Ancak içeriğindeki hakikatlere vâkıf olmayan kesimin bu gibi eserleri okumasını da doğru bulmaz. Bâyezîd ve Hallâc gibi sûfilere sadır olan şathiyeleri inkâr etmeyen Heytemî, sûfilere bu durumlarda mazur görür. Dolayısıyla bu şathiyelerin tevil edilmesi gerektiğini savunur. Bununla birlikte, tasavvuf ehlinin Hallâc'ın durumunda ittifak etmediğini de belirtmiştir. Zira ona göre Hallâc, zahiren tenkit edilecek birçok sözler sarfederek hak ile batılı karıştırmıştır. Bundan dolayı birçok âlim, onu tasarruf ehli sûfilere saymamıştır.

KAYNAKÇA

el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. (1421/2001). *Keşfu'l-Hafâ (2 cilt)*. Dımaşk: Mektebetü İlmî'l-Hadis.
Algar, H. (2002). Kâzerûniyye. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 146-148) içinde. Ankara: Türkiye

¹⁹ Hallâc'ı öven ve yereler hakkında yapılmış bir çalışma için bk. Güreler, 2017: 171-197.

Diyanet Vakfı.

- Aslan, M. (2018). *İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Cebecioğlu, E. (1987). Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29): 387-406.
- Cezzar, Abdülmuiz Abdülhamid. (1981). *İbn Hacer el-Heytemî*. Kahire: el-Meclisü'l-A'la li-Şuuni'l-İslâmiyye.
- el-Heytemî, İbn Hacer. (1419/1998). *el-Fetâva'l-hadîsiyye (takdim: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî.
- el-Heytemî, İbn Hacer. (1435/2014). *Sebetü'l-İmam Şeyhü'l-İslam İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî eş-Şâfiî (thk. Emced Reşîd)*. Amman: Darü'l-Feth.
- el-Heytemî, İbn Hacer. (t.y.). *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye (4 cilt)*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Hucvîrî, Ali b. Osman b. Ali. (2010). *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi) (Haz. Süleyman Uludağ)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gürer, B. (2017). Övgü ve Yergi Bağlamında Sûfilerin Nazarında Hallâc-ı Mansûr. *ILTED* (47): 171-197.
- Gürer, D. (2003). Medyeniyye. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 348) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kallek, C. (1999). İbn Hacer el-Heytemî. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 531-534) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed b. İbrâhim. (2001). *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf (thk. Ahmed Şemseddin)*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. (2011). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Schimmel, Annemarie. (2001). *İslâmın Mistik Boyutları (çev. Ergun Kocabıyık)*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Seyfî, Ebu Bekir b. Muhammed b. Abdullah Bâ Amr. (2016/1437). *Nefaisü'd-dürer fi tercemeti şeyhi'l-İslam İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî eş-Şâfiî (thk. Emced Reşîd)*. Amman: Darü'l-Feth.
- Sirhindî, İmâm-ı Rabbânî Ahmed. (1317/1899). *Mu'arrabü'l-Mektûbât: ed-Dürerü'l-meknûnâtü'n-nefise (trc. Muhammed Murâd el-Kazânî, 2 cilt)*. Mekke: el-Matbaatü'l-Miriyye.
- Sühreverdî, Şihabuddin. (2006). *Avârifü'l-maârif*. Kahire: Mektebetü's-sûfiyye.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. (t.y.). *el-Badru't-Tâli' bi Mehâsini men Ba'de'l-Karni's-Sâbi' (2 cilt)*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. (2008). *el-Luma' fi't-tasavvuf*. Kahire: Şirketü'l-kudüs.
- Uysal, İ. (2015). *İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Hayatı, Eserleri ve "El-Fetâva el-Hadîsiyye" Özelinde Hadisciliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.